

İran Çalışmaları Dergisi
E-ISSN: 2651-4370
Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 399-402
Received: 10.10.2023
Accepted: 17.12.2023
DOI: 10.33201/iranian.1373951
Makale Türü/ Article Type : Kitap İncelemesi/Book Review

Kitap İncelemesi/ Book Review

Esnâd-i Neft ve Conbeş-i Millî Şoden-i San'ât-i Neft-i Îrân

Der. Touraj İttihâdiye, Ferzân Neşriyat, Tahran, 1399, ss. 558, ISBN: 978-964-321-511-8

Değerlendiren: Alper Yıldırım*

Eser incelememize konu olan “Petrol Belgeleri ve İran Petrol Sanayisini Millîleştirme Hareketi” (Esnâd-i Neft ve Conbeş-i Millî Şoden-i San'ât-i Neft-i Îrân) adlı kitap, Farsça olarak h.ş. 1399/m. 2020 yılında Ferzân Neşriyat tarafından Tahran’da yayımlanmıştır. İran’da petrolün gün yüzüne çıkışından itibaren meydana gelen gelişmeler, bu kaynağın uluslararası bir ticaret malzemesine dönüşmesine sebep olmuştur. 1901 yılında William Knox D’Arcy’e verilen imtiyazlar ise bu sürecin temelini atmıştır. Bu noktada, ilk ve en önemli muhatap İngiltere olmuştur. Zira petrol özelinde İngilizlerle gelişen ilişkiler İran’ın kaderini etkilemiştir.

Touraj İttihâdiye tarafından derlenen bu kitap, üç ana bölümden oluşmakta ve 558 sayfadan ibarettir. Ayrıca, kitaba Dr. Muhammed Ali Muvahid’in görüşlerinin yer aldığı bir de önsöz eklenmiştir. Çalışmanın girişinde belirtildiği üzere, bu kitabın birinci bölümü h.ş. 1330/m. 1951 tarihinde İdâreyi İttilâ’ât ve Matbu’ât-i Vezâret-i Hârice’nin (Dışişleri Bakanlığı Enformasyon ve Basın Dairesi) desteğiyle ayrı bir kitap olarak yayımlanmıştır. Ancak, Touraj İttihâdiye’nin yeniden derleme ve uyarlamalarıyla beraber söz konusu kitap üç ana bölüm olarak ortaya çıkmıştır.

* Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, alper.tae@gmail.com, Eskişehir, Türkiye, ORCID: 0000-0001-9803-0766.

Creative Commons Licer

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır. 399

Birinci bölüm, W. K. D'Arcy ile imzalanmış olan h.k. 9 Safer 1319/m. 28 Mayıs 1901 tarihli anlaşmayla başlamakta ve h.ş. 17 Mordad 1330/m. 09 Ağustos 1951 tarihli belgeyle sona ermektedir. Bu bölümde, 50 yıllık süre zarfında İran petrol endüstrisinin geçirdiği merhaleler belgelerle ortaya konmuştur. Buradaki belgeler ve yazışmalar, büyük ölçüde Dr. Musaddık'ın İran petrollerini millileştirme çabalarıyla ilgilidir. Dr. Musaddık, İran'ın petrol endüstrisini yabancı tahakkümünden kurtarmak amacıyla büyük mücadeleler vermiştir. Bu nedenle, bu belgeler İran'ın petrol politikasında uygulanan diplomatik hamleleri ve uluslararası mücadeleleri daha açık bir şekilde anlamamızı sağlamaktadır.

Bu bölümde anlaşma belgeleri ve yazışmaların yanı sıra, birtakım fotoğraf ve görsellere de yer verilmiştir. Bunlar; bazı orijinal anlaşma metinlerinin ilk sayfaları, dönemin yöneticileri, siyasetçileri, müteşebbisleri, yerli ve yabancı petrol çalışanları, petrol sahaları ve rafinerilerinin fotoğrafları şeklinde sıralanabilir (s. 17-422).

İkinci bölüm; petrolün millileştirilmesi hareketini II. Dünya Savaşı'nın sonundan, (Batı ile müzakereler yapılmasına ve konsorsiyum anlaşmasına yol açan) h.ş. 28 Mordad 1332/m. 19 Ağustos 1953 tarihli darbeye kadar geçen süre zarfında, detaylı bir şekilde incelemektedir. Bu bölüm, "Be rivayet-i Jack Straw-Vezîr-i Hârîce-yi Sâbık Devlet-i Britanya" (Britanya'nın Eski Dışişleri Bakanı Jack Straw'ın Rivayetine Göre) başlığıyla okuyucuya sunulmuştur. Bu bölümde ilk olarak İran'ın etnik yapısı, ülkedeki siyasi bölünmeler ve ideolojik çatışmalara değinilmiştir. Ardından, petrol odağında İran'ın dış politikasına dair önemli olaylar aktarılmıştır. Özellikle Abadan rafinerisindeki İranlı işçilerin ağır çalışma koşulları ve olumsuz yaşam şartları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bölgedeki yabancı işçilere karşı uygulanan politikalar da tartışılmıştır. Sonrasında Dr. Muhammed Musaddık'ın siyaset sahnesine çıkışı, petrole dair fikirleri ve gerçekleştirdiği hamleler, petrolün millileştirilme aşamaları ve dış müdahalelere karşı verilen mücadeleler ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Bölüm içerisinde başta Musaddık olmak üzere petrol siyasetinde rolü olan bazı İranlı devlet adamlarının, yabancı politikacıların ve petrol işçilerinin görselleri de yer almaktadır (s. 425-474).

Üçüncü bölüm, "Karârâd-i Konsorsiyum" (Konsorsiyum Anlaşması) başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde, İran ile dünyanın büyük petrol şirketleri arasında gerçekleştirilen petrol konsorsiyum anlaşmasının (1954)

tam metni bulunmaktadır. İki ayrı anlaşma metnini kapsayan Konsorsiyum Anlaşması'nın birinci fıkrası 51 maddeden teşekküldür. Bu fırka, İran-National Iranian Oil Company ile Gulf Oil Corporation, Socony-Vacuum Oil Corporation, Incorporated Standart Oil, Company Standart Oil Company of California, The Texas Company, Anglo-Iranian Oil Company, Limited N. V. De Bataafsche Petroleum Maatschappij Compagnie, Francaise Des Petroles şirketleri arasında gerçekleştirilen anlaşmayı içerir. Anlaşmanın ikinci fıkrası ise İran-National Iranian Oil Company ile Anglo-Iranian Oil Company arasında yapılmıştır ve 5 madde/2 ekten oluşur.

Konsorsiyum Anlaşması'nın birinci fıkrasında petrol ve türevi ürünlerin tanımı, bu ürünlerin ne tür işlemlerden geçeceği, nerede rafine edileceği, rafine işlemi masraflarının kim tarafından karşılanacağı, nereye nakledileceği, hangi koşullarda muhafaza edileceği, nasıl ihraç edileceği, fiyatlandırmasının nasıl olacağı, anlaşmanın hukukî koşulları, hak sahipleri ve işletmeci şirketler ile ilgili detaylı açıklamalar yer almaktadır. Anlaşmanın ikinci fıkrasında ise; belge bağlamında, İran hükümeti ve Anglo-Iranian Oil Company'e dair malî yükümlülüklerden, tarafların karşılıklı ödemesi gereken meblağlardan, bu meblağların ödeme koşullarından, taraflar arası hukukî yükümlülüklerden ve hak devir işlemleri şartlarından bahsedilmiştir. Adı geçen Konsorsiyum Anlaşması, İran'ın doğal kaynaklarını kendi belirlediği şartlar altında yönetme hakkını vurgulayarak, yabancı tahakkümü olmaksızın karşılıklı müzakere yoluyla gerçekleştirilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Üçüncü bölümde anlaşma maddelerinin yanı sıra, çeşitli görseller de bulunmaktadır. Bunlar genellikle Konsorsiyum Anlaşması'nın taraflarının, yapılan toplantıların, rafinerilerin, petrol sahalarının, petrol taşıma araçlarının ve şirket logolarının fotoğrafları ve görsellerinden oluşmaktadır (s. 477-558). İran petrol diplomasisinin yaklaşık yarım asrını anlatan bu kitapta yer alan belgeler kronolojik bir sırayla verildiğinden, tarihsel akışı takip etmek ve bütünlüğü sağlamak nispeten kolaydır. Fakat kitapta herhangi bir fihrist ve indeks bulunmamaktadır. Bu sebeple 558 sayfalık bir metinde aranan hususları belirlemek oldukça güçtür ve bu durum okuyucuyu zorlamaktadır. Ayrıca, kitabın bölümlendirilmesine dair herhangi bir belirteç de yoktur. Ancak, kitabın giriş kısmının okunmasıyla, ilgili bölümlendirmelerin yapıldığı fark edilmektedir.

İncelememize tâbi tutulan kitap çoğunlukla Dr. Musaddık hükümetinin politikalarını içermekle birlikte modern İran petrol tarihinin nasıl şekillendiğini belgeler ışığında ortaya koyar. Bu tür belgelere ulaşmak çoğu zaman zordur. Araştırmacıların karşılaştığı bürokratik ve malî engeller göz önüne alındığında, bu belgelerin derlenip tek bir kaynakta sunulması alan ilgilileri için büyük bir kolaylık olarak nitelendirilebilir. Söz konusu kitap, 1901'den 1954'e kadarki süreçte Batılıların Ortadoğu petrol siyasetinin değişim ve dönüşümünü ortaya koymasından da kıymetlidir. Bu minvalde ele alınan kitabın ilgili literatüre önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.